

z prerušenia citových vzťahov, ale aj strach z neznáma, jazykové bariéry, potreba opatrovať starnúcich rodičov a ďalšie faktory“ (Salner, 2007: 66).

Dôležitú úlohu v procese rozhodovania mala okrem osobných stretnutí a rozhovorov, ktoré v kritickej situácii neboli často možné, korešpondencia a telefonáty. To však tiež malo svoje úskalia. Ako sa píše v románe *Horúce leto 68*, „Tereza, vyškolená rokmi v Československu, pochopila, že rozhovor nepočúva len jej otec. Preto si začali písať. Ferdinand vedel, že pohľadnica je nenápadnejšia než zalepený list, i keď si ju môže každý prečítať. Väčšina listov nikdy neprišla, každý otvorili. A v každom našli oveľa viac, než ľudia napísali“ (Klimáček, 2011: 76). Motív chýbajúcich alebo meškajúcich listov z Francúzska sa objavuje aj v zverejnenej korešpondencii Zuzany Homolovej so svojou rodinou. Napriek tomu však korešpondencia a telefonáty boli jedinými spôsobmi, ako v tom čas udržiavať kontakt medzi tými, čo zostali „vonku“ a tými, ktorí boli „dnu“. Dnes sú tieto listy a ich zverejňovanie historicky cenným prameňom informácií o nuansách doby. Platí to nielen pre korešpondenciu Zuzany Homolovej, ale napríklad aj pre rodinné kroniky (a zároveň zábavné celospoločenské komentáre), ktoré na písacom stroji písal, ilustroval a svojim príbuzným, emigrovaným do USA a Švajčiarska, posielal Július Satinský – pred niekoľkými rokmi výber z nich vyšiel v knižnej podobe (Satinský, 2018). Emigrácia, jej príčiny a dôsledky neslúžia len ako prameň informácií a téma pre vedcov, ale aj ako silná inšpirácia pre umelecké diela, vrátane beletrie. Predovšetkým to však bol silný zásah do ľudských životov.

VLADIMÍR POTANČOK,

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

LITERATÚRA

- Homolová, Z. (2021). *Francúzsky rok*. Bratislava: Mladé topole.
- Klimáček, V. (2011). *Horúce leto 68*. Bratislava: Marenčin PT.
- Klimáček, V. (2021). *Beat (Kniha útekov)*. Bratislava: Marenčin PT.
- Salner, P. (2007). *Budúci rok v Bratislave*. Bratislava: Marenčin PT.
- Salner, P. (2010). *Minulý rok v Jeruzaleme*. Bratislava: Marenčin PT.
- Satinský, J. (2018). *Gundžovníky 1 (1968 – 1974), Gundžovníky 2 (1975 – 1984)*. Bratislava: Slovart.

IVICA ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ:

Sionisti a buržoázni nacionalisti v ŠtB. Prípád Oskar Valášek a spol. (1951 – 1963)

[Zionists and Bourgeoisie Nationalists in the STB Intelligence Service. The Case of Oskar Valášek and Co. (1951–1963)]

Bratislava, *Chronos* 2019, 159 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2022.1.12> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
©2022, Martin Korčok. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Etnologička Ivica Štelmachovič Bumová sa dlhodobo venuje dejinám a sociálnej kultúre židovského národa. Bližšie sa špecializuje na sionistické hnutia a samotné fungovanie židovskej komunity po roku 1945 na území Slovenska. Opísané témy sú už viac ako dvadsať rokov súčasťou

jej vedecko-výskumnej činnosti, počas ktorých participovala napríklad na projektoch *Etnicita, ako faktor polarizácie spoločnosti, Židia na Slovensku po roku 1945, Židovská komunita, majoritná spoločnosť a štátna moc po roku 1945, či Reflexie holokaustu a židovská identita*. Výsledkami jej práce sú okrem prednášok pre študentov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského aj vedecké štúdie, či monografie. Na niektorých z nich spolupracovala s ďalšími odborníkmi v tejto oblasti. Spomenul by som štúdiu *Povojnové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestíny/Izraela v rokoch 1945 – 1953*, ktorá sa objavila v monografii editorky Moniky Vrzgulovej (Bumová, 2010: 16–35) alebo štúdiu *ŠtB a židovská mládež (na príklade Západoslovenského kraja v rokoch 1969 – 1980)* v monografii editora Petra Salnera (Bumová, 2006: 67–100).

Téme Židov a Štátnej bezpečnosti (ŠtB) sa venuje aj v publikácii *Sionisti a buržoázni nacionalisti v ŠtB* s podtitulom *Prípád Oskar Valášek a spol. (1951 – 1963)*. Historické dielo faktograficky zachytáva pôsobenie desiatich ľudí v bezpečnostnom aparáte štátu, z ktorých bola väčšina židovského pôvodu. Počas druhej svetovej vojny sa zúčastnili na odboji a ako verní členovia neustále preukazovali svoju oddanosť komunistickej strane. Ako autorka v úvode napísala: „Myšlienku na túto knihu som nosila v hlave už dlho, materiál som s prestávkami zbierala približne od roku 2011 (...) ale na spracovanie formou monografie som si pre zložitosť témy stále netrúfala“ (Štelmachovič Bumová, 2019: 7).

Dilemou autorky bolo aj samotné pomenovanie diela. Pôvodne uvažovala o názve *Hrdinovia? Páchatelia? Obete?*, ktorým napokon nazvala jednotlivé kapitoly. Prvá kapitola nesie názov *Hrdinovia? Páchatelia?* a venuje sa Štátnej bezpečnosti na Slovensku v rokoch 1945–1948, obdobiu rokov 1948–1949, pomerom na VII. odbore Povereníctva vnútra po 25. februári 1948, situácii na pasovom oddelení Povereníctva vnútra v roku 1948, reorganizácii ŠtB v roku 1949 a pomerom na bratislavskom odbore ŠtB v rokoch 1949–1951/1952. Hlavný dôraz kladie na činnosť pracovníkov bezpečnostného aparátu Rudolfa Viktorina, Teodora Baláža, Viktora Sedmíka, Juraja Glasera, Mateja Bela, Šimona Čermáka, Mikuláša Horského, Oskara Valáška, Martina Krausa a Mikuláša Fodora. Okrem prvých troch boli všetci židovského pôvodu, ktorý spomínam z dôvodu, že zohral dôležitú úlohu pri neskorších udalostiach.

V úvode knihy autorka píše: „Interpretácia prameňov bola obmedzená aj samotným obsahom zdrojov. V mnohých prípadoch zhromaždili vyšetrovatelia citlivé osobné informácie, získané nátlakovými až násilnými vyšetrovacími metódami (...) Išlo o zneužívanie poznatkov z rodinného prostredia, manželských, partnerských a spoločenských vzťahov alebo zdravotného stavu a podobne. Pre ich citlivosť som ich radšej nepublikovala, hoci v kontexte dobových udalostí mali zásadný dopad na životy nielen odsúdených, ale aj ich blízkych a prispeli by k lepšiemu pochopeniu dobových pomerov“ (Štelmachovič Bumová, 2019: 8). Osobne autorku chápem, keďže môže ísť o chúlостivý materiál, zároveň však hrozí, že čitateľ – neznalý reálií – nemusí správne pochopiť kontext. Môže to viesť k skresleniu, prípadne k zjednodušeniu dôležitých dejinných udalostí.

Autorka sa pritom vo veľkej miere venuje interpretácii historických prameňov a opisu začiatku formovania bezpečnostných zložiek cez stručné životné príbehy protagonistov. Absentuje však vysvetlenie dobových udalostí, na ktorých pozadí sa odohrávali z perspektívy židovskej komunity na území Slovenska. Tá je dôležitá hlavne z titulu dokreslenia druhej kapitoly s názvom *Obete?*, ktorá „(...) osvetľuje genézu politických procesov v Československu, ale aj samotný proces a rozsudky proti skupine tzv. sionistov a buržoáznych nacionalistov v bezpečnostných zložkách štátu“ (Štelmachovič Bumová, 2019: 8).

Pracovníci bezpečnostného aparátu, ktorí boli neskôr súdení v prípade Oskar Valášek a spol., vykonávali svoju prácu v období, keď návrat Židov po hrôzach holokaustu narážal na prekážky rôzneho druhu. Citlivou sa stala najmä majetková otázka, ktorá bola jednou z hlavných príčin narastajúceho násillia voči Židom. Samozrejme sa týkala aj okruhu židovských pracovníkov bezpečnostného aparátu, ktorých daná situácia nenechala chladných.

Komunisti v tom období sľubovali, že v duchu komunistickej ideológie vymizne antisemitizmus. Nezanedbateľný počet Židov preto vstúpil do komunistickej strany. Niektorí sa pridali k ŠtB. Často ich viedla nenávisť voči fašizmu a odhodlanie pomstiť sa za príkoria voči židovskému obyvateľstvu na Slovensku. Ako autorka v knihe správne opisuje, v niektorých prípadoch nemožno opomenúť ani osobné ambície a karierizmus.

Ďalej sa z knihy dozvedáme, že súčasťou komunistickej manipulácie s mocou bol aj antisemitizmus. Aká bola alternatíva? Čelní predstavitelia Demokratickej strany boli antifašisti. V ich pozadí sa však skrývali ľudáci. „Po skončení vojny sa novej situácii museli prispôbiť i predstavitelia a zástancovia minulého režimu, ako aj všetci tí, ktorí z neho ťažili. Viacerí členovia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a Hlinkovej gardy, prípadne bývalí arizátori, vstúpili do Demokratickej strany a dosiahli významné posty v obecných a okresných správach, či na ľudových súdoch“ (Ondriaš, Fiamová, 2005: 116).

Väčšina predstaviteľov židovskej komunity v tom období zvažovala emigráciu. Možno tvrdiť, že po vojne sa sionizmus stal hlavným politickým a ideologickým prúdom veľkej časti slovenského židovstva. Autorka tejto téme venuje samostatnú časť s názvom Situácia na pasesovom oddelení Povereníctva vnútra v roku 1948, ktorú v tom období viedol Mikuláš Horský, jeden zo skupiny odsúdených v procese Oskar Valášek a spol. Československé štátne orgány v prvých povojnových rokoch emigráciu Židov podporovali. Keď sa vo februári 1948 ocitla moc v rukách komunistov, málo ľudí predpokladalo, čo bude nasledovať.

Po roku 1948 sa situácia pre Židov výrazne skomplikovala a to hneď z niekoľkých dôvodov: komunisti prevzali moc v krajine, vznikol štát Izrael, ktorý sa však nevydal komunisticou cestou, začali sa politické procesy a silnel antisemitizmus prichádzajúci z Moskvy. Odzrkadlilo sa to na súdnom procese s bývalým generálnym tajomníkom Komunistickej strany Československa Rudolfom Slánským v roku 1952, ktorého nakoniec odsúdili na trest smrti a spolu s ním ďalších desať obvinených, pričom traja dostali doživotie.

Ivica Bumová sa vo svojej knihe venovala procesu s Oskarom Valáškom a spol. S ohľadom na tému sa však núka otázka, či by nebolo vhodné pridať krátku pasáž o súdnom procese s Rudolfom Slánským v roku 1952. Hlavne z dôvodu, že išlo o prvý prípad v dejinách komunizmu v Československu, keď komunistickej vláde oficiálne predložila tradičné antisemitské obvinenie o celosvetovom židovskom sprisahaní. „Zákulisná skutočnosť bola dokonca ešte horšia. Námestník ministra zahraničných vecí, Žid Artur London, odsúdený na doživotie, bol z väzenia prepustený v roku 1956 a napokon mohol opísať antisemitskú zúrivosť hlavného vyšetrovateľa, majora Smolu: „Chytil ma za krk a nenávisťne zareval: Dokážeme vyhubiť vás i vašu špinavú rasu. Ste všetci rovnakí! Všetko, čo Hitler robil, nebolo dobré, ale zničil Židov, a to bolo správne. Ešte príliš mnoho ich uniklo plynovým komorám. Čo nedokončil on, to dokončíme my“ (Johnson, 1995: 551).

Vplyv procesov nemohol ostať bez povšimnutia ani v Izraeli, ktorý bol znepokojený z vážnej situácie Židov v Československu. „M. Šaret, neskorší predseda vlády štátu Izrael, dňa 24. novembra 1952 v Knesete vystúpil s nasledovným prejavom: „Obžaloba si nerobila žiadne starosti s tým, že učinila za stred pozornosti ich rasový pôvod a spojila ich údajné zločiny s touto prvotnou príčinou. Obžaloba a samotné konanie pred súdom, rovnako ako publicita venovaná procesu v oficiálnej československej tlači, sú presiaknuté duchom fanatickeho antisemitizmu. Obžaloba odhalila temný zoznam zločinných zámerov, konšpiračných aktov a podvratnej činnosti, ktoré títo židovskí nepriatelia československého ľudu buď spáchali, alebo sa snažili spáchať. Neuspokojená útokom na ich židovský pôvod, odhalila ich obžaloba ako sionistov. Ľudia, ktorí nikdy nemali žiadny vzťah k sionistickému hnutiu – niektorí z nich dokonca sionizmus zúriivo prenasledovali, mali byť teraz sami označení touto stigmou“ (Gilbert, 2002: 287–288).

Podobne dopadli aj vyššie spomínaní desiatí pracovníci bezpečnostného aparátu R. Viktorin, T. Baláž, V. Sedmík, J. Glaser, M. Bel, Š. Čermák, M. Horský, O. Valášek, M. Kraus a M. Fodor

v procese Oskar Valášek a spol. Ich hlavnými (domnelými) previneniami boli presadzovanie sionistov do pracovných pozícií, aktívne organizovanie ilegálnych transportov do kapitalistických krajín, úzke styky so sionistickými agentmi, ktorí boli vyslaní do Československa z Izraela a organizovali protištátnu činnosť, nezákonné vydávanie cestovných pasov a dokladov a pod. Dňa 9. decembra 1953 boli všetci odsúdení na 7 až 25 rokov väzenia, pričom väčšina z nich dostala vyššie tresty.

Rehabilitácie politických procesov z 50. rokov 20. storočia prebiehali v dvoch etapách. „Prvá komisia ustanovená politbyrom ÚV KSČ vznikla v roku 1955 a niesla názov po svojom vedúcom, ministrovi vnútra Rudolfovi Barákovi – *Baráková rehabilitačná komisia*. Nezaoberala sa nezákonnými praktikami a väčšinu rozsudkov potvrdila. Komisia sa zhodla na tom, že udeľované tresty boli neprimerane prísne. Odsúdení neboli rehabilitovaní, len prepustení z väzenia, prípadne im boli tresty zmiernené“ (Pešek, Letz, 2004: 281). V tom období sa uskutočnili aj nové zasadnutia k odsúdeným v procese Oskar Valášek a spol., počas ktorých im znížili tresty a začali postupne prepúšťať z väzby.

V lete roku 1962 bola zostavená nová stranícka rehabilitačná komisia pod vedením tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Československa Drahomíra Koldera,¹ ktorá mala znovu posúdiť procesy s vedúcimi komunistickými funkcionármi v 50. rokoch 20. storočia. Tejto problematike sa podrobne venuje Ján Uher vo svojej knihe *Zo zákulisia rehabilitácií* (Uher, 2001). Autor bol osobne členom *Kolderovej komisie* a vo svojom diele odhaľuje činnosť a praktiky jednotlivých skupín komisie. Ako sám píše: „Často sme zvädzali medzi sebou názorové súboje, neveriacky krútili hlavami. Celé to na nás padalo ako absurdný, nezmyselný pospájaný sen. Pod farchou neúprosných a čoraz preukázateľnejších faktov sa však naša pôvodná naivná predstava čoskoro zrútila. Pochybnosti závratne pribúdalo – až sme napokon skončili prácu s vrcholným rozčarovaním zo všetkého, čomu sme donedávna verili, s hlbokým odporom voči takému systému moci, ktorý bol schopný splodiť toľko zvrhlosti, a s ktorým už nechceme mať nič spoločné“ (Uher, 2001: 33). Dňa 23. októbra 1963 zrušil Najvyšší súd obvinenia v procese Oskar Valášek a spol. v plnom rozsahu a zamestnanci ministerstva vnútra boli rozkazom ministra vnútra rehabilitovaní aj profesijne.

Autorka Ivica Šelmachovič Bumová sa v knihe *Sionisti a buržoázni nacionalisti v štB* s podtitulom *Prípad Oskar Valášek a spol. (1951 – 1963)* venuje zložitej téme, o ktorej už v minulosti publikovala niekoľko štúdií. Systematicky v nej spracovala historické pramene, ktoré sústredovala od roku 2011 do roku 2019. Spracovala ju odosobnene. Nehodnotí, nepodsúva názor, ale dôverne a hlavne faktograficky podáva informácie tak, ako sú zachytené v spisoch a dokumentoch, s ktorými pracovala. Na pozadí života pracovníkov štB a ich činnosti nám

1 Kolderova komisia mala za úlohu prešetriť a dokončiť stranícke rehabilitácie z procesov, ktoré sa konali v 50. rokoch 20. storočia. Kolderova komisia priniesla dôkazy o nezákonných postupoch a odsudzovaní nevinných v politických procesoch. Zdroj: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/o_kolderd.php.

odkrýva zložité obdobie polovice dvadsiateho storočia. Činí tak na osudoch mladých Židov, ktorých neúprosne zasiahla druhá svetová vojna, následne získali vysoké postavenie, ktoré nie vždy zvládali. „Ako súčasť ŠtB aj oni formovali jej budúci charakter a vo veľkom množstve prípadov sa podieľali na nezákonnom fungovaní bezpečnostných zložiek na Slovensku (...)“ (Štelmachovič Bumová, 2019: 119). Napokon sa pre svoj židovský pôvod stali obeťami systému, ktorí pomáhali budovať.

MARTIN KORČOK,
Múzeum holokaustu v Sereďi

LITERATÚRA

- Bumová, I. (2006). ŠtB a židovská mládež (na príklade Západoslovenského kraja v rokoch 1969 – 1980). In: P. Salner (Ed.), *Židovská komunita po roku 1945* (s. 67–100). Bratislava: Zing Print.
- Bumová, I. (2010). Povojnové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestíny/Izraela v rokoch 1945 – 1953. In: M. Vrzgulová (Ed.), *Reflexie holokaustu* (s. 16–35). Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu.
- Gilbert, M. (2002). *Izrael. Dějiny*. Praha: BB art 2002.
- Johnson, P. (1996). *Dějiny židovského národa*. Řevnice: Rozmluvy.
- Ondriaš, J., Fiamová, M. (2005). Vzájomné vzťahy židovskej minority a majoritného obyvateľstva v Zlatých Moravciach. In: Z. Profantová (Ed.), *Malé dejiny veľkých udalostí I. v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989* (s. 105–122). Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Pešek, J., Letz, R. (2004). *Štruktúra moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov: vydavateľstvo Michala Vaška.
- Štelmachovič Bumová, I. (2019). *Sionisti a buržoázni nacionalisti v ŠtB. Prípady Oskar Valášek a spol. (1951 – 1963)*. Bratislava: Chronos.
- Uher, J. (2001). *Zo zákulisia rehabilitácií*. Bratislava: Kalligram.

JURAJ ZAJONC:

Svätí s menom Valentín a sviatky zamilovaných
[Saints Named Valentine and Lovers' Feast Days]
Bratislava: VEDA, 2020, 152 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2022.1.13> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2022, Margita Jágerová. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Teoretické uchopenie sviatkov a sviatkovania, ako aj ich aktuálnych podôb je v etnologickom bádani na Slovensku za ostatné roky zastúpené nielen viacerými odbornými štúdiami, ale aj samostatnými knižnými prácami. Autormi sú nielen pracovníci Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV, ako K. Popelková (Popelková, Zajonc, 2013; Popelková, 2014, 2019), J. Zajonc (Popelková, Zajonc, 2013; Zajonc, 2014), Z. Beňušková (2014, 2018) a M. Vrzgulová (2014), ale aj iných inštitúcií (Jágerová, 2018, 2019, 2020; Paríková, 2018; Darulová, 2013, 2018 a i.). Z hľadiska dlhodobšieho vývinu obyčajovej kultúry a sviatkovania v našej spo-